

THE EMERGENCE OF POTTERY IN WEST ASIA

Bahattin İPEK *

The Emergence of Pottery in West Asia kitabı¹ 2009 yılının ekim ayında Japonya'nın Tsukuba Üniversitesi'nde yapılan ve bir ay sonra Tokyo Ancient Orient Museum'da yapılan sempozyumlar sonucunda çanak-çömlek çalışmaları alanında uzman akademisyenlerin yaptıkları çalışmaları içeren 14 makaleden oluşmaktadır. Her bir makale kitap içinde bir bölüm olarak yer almaktadır. Sempozyum 2009'da yapılmasına rağmen kitap 2017 yılında basılmıştır. Kitap özellikle çanak-çömlek üretiminin ilk aşamalarının nasıl yapıldığı, yapım tekniklerinin nasıl olduğu, ilk üretilen çanak-çömleklerin formları, ısınma tekniği, renkleri, hamurun içindeki katkı maddeleri gibi teknik konular ve en erken üretilen çanak-çömleklerin tarihi üzerinde bilgiler vermektedir. Kitapta yer alan 14 makaleden 8 tanesi ilk üretilen çanak-çömleklerin ortaya çıktıkları yerleşimler (Tell Sabi Abyad, Akarçay Tepe, Tell Halula, Tell Seker al-Aheimar, Salat Camii Yanı, Tell el-Kerkh, Shir, Yumuktepe, Tepe Guran, Ganj Dareh, Tappeh Sang-e Chakhmaq, Jomon kültürü yerleşimleri) hakkında genel bilgiler vermektedir. Özellikle 4 makale ilk üretilen çanak-çömleklerin neyi örnek olarak ortaya çıktığı, kapların formları, ısınma tekniği, renkleri, hamurun içindeki katkı maddeleri gibi teknik konular ve en erken üretilen çanak-çömleklerin tarihi üzerinde bilgiler vermektedir. Kısaca bu makalelerde;

Akira Tsuneki "The significance of Research on the Emergence of Pottery in West Asia" (s. 1-8) başlığı altında, ilk üretilen çanak-çömleklerin ortaya çıkmadan ve ortaya ilk çıkış aşamasının (pre- and proto-history of pottery) uzun süredir merak konusu olan bir soru olduğunu, Batı Asya'da (West Asia) kilden yapılan veya üretilen ilk çanak-çömleklerin nasıl

* Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, bahattinipek47@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4380-9283.

¹ Çanak-çömleklerin ilk üretimleri ve genel özelliklerini içeren bu güzel kitabı hazırlayan ve emeği geçen herkese teşekkür ederim.

veya neyin örnek (prototype) alınarak ortaya çıktığı ile ilgili örnekler vermekte ve bu konuda teoriler ileri süren araştırmacılardan bahsetmektedir. Taştan, odundan, sepetten veya alçıdan (plaster) yapılan kapların çanak-çömleklerin üretimi için birer ilk örnek olduğunu ileri süren teorilerden bahsetmektedir. Yazar ayrıca Batı Asya'da ilk çanak-çömlek üretiminin ne zaman başladığı ile ilgili olarak MÖ 7000'lerde başlamasına rağmen bazı Çanak-çömleksiz Neolitik (PPN²) dönem yerleşimlerinde çanak-çömleklerin varlığına dair veriler olduğundan bahsetmektedir. İlk çanak-çömlek üretiminin PPNB'de başladığını ve bu döneme 'Incipient Pottery' Başlangıç Aşaması Çanak-çömlek dönemi olarak adlandırıldığı söylemektedir. İlk üretilen bu çanak-çömleklerin kazılan yerleşimlerde miktar olarak çok az ele geçtiğini ve bu kapların ne için üretildiğinin tam olarak bilinmemekle birlikte daha sonra üretilen kapların yiyecek veya sıvı saklama gibi amaçlar için veya yiyecekleri kaynatmak için kullanıldığından bahsetmektedir. Ayrıca son 20 yıldır Tell el-Kerkh (kuzey Levant), Yumuktepe (Kilikya), Akarçay Tepe, Mezraa-Teleilat ve Tell Halula (orta Fırat), Tell Sabi Abyad (Balikh vadisi), Tell Seker-al-Aheimar (Habur vadisi), Salat Cami Yanı ve Sumaki Höyük (Yukarı Dicle) ve Çatalhöyük (İç Anadolu) gibi yerleşimlerde artık en erken çanak-çömleklere ait verilerin geldiğini ve bu üretilen en erken çanak-çömleklerin erken üretilen çanak-çömleklerden farklı olduğundan bahsetmektedir.

Marie Le Mière "The Earliest Pottery of West Asia: Questions Concerning Causes and Consequences" (s. 9-16) başlığı altında, ortaya çıkan en erken çanak-çömleklerin genel özelliklerini, katkı maddeleri gibi teknik bilgileri ele almıştır. Yazar özellikle Doğu Asya'daki Çin, Japonya ve doğu Sibirya gibi yerlerde ilk çanak-çömlek üretiminin günümüzden yaklaşık 17,000-15,000 sene önce başlamasına rağmen Batı Asya'da MÖ 7000 (günümüzden yaklaşık 9000) sene önce başlamasının nedenleri ve özellikle Batı Asya'da ilk üretilen çanak-çömleklerin özellikleri üzerinde durmaktadır. Batı Zagros'tan (Tepe Guran), kuzey Levant'a (Tell el Kerkh, Ras Shamra) ve İç Anadolu'ya (Çatalhöyük) kadar yayılan bazı yerleşimlerde çanak-çömleksiz Neolitik'ten çanak-çömlek Neolitik'e (yaklaşık MÖ 7000) geçiş evresi olduğunu ve geçiş aşamasındaki mal gruplarının oldukça kaba/basit (Primitive), düşük fırınlama ısısına sahip ve bitki katkılı olduğunu ve üretilen en erken çanak-çömleklerin çok az olduğuna değinmiştir. Bu aşamadan sonra Cezireh (Jezirah) ve kuzey Levant/Kilikya bölgesinde gelişen Siyah Üretim Kaplar (Black Series), Erken Koyu-yüzlü mal grubu (Early Dark Ware) veya Erken Mineral Katkılı mal grubu (Early Mineral Ware) gibi çanak-çömleklerin bir önceki dönem gibi çok basit çanak-çömlek olmadığını ve daha gelişkin

² Pre-Pottery Neolithic (Çanak-çömleksiz Neolitik).

teknolojiye sahip olduğundan bahsetmektedir. Erken safhadaki üretilen en erken çanak çömleklerin dönemsel olarak Çanak-çömleksiz Neolitik dönemde (PPN: Pre-pottery Neolithic) üretilmeye başlandığını ve bu aşamadaki çanak-çömleklerin tekniğini ele alan yazar, genelde kuyu renkli ve az da olsa açık renkli kapların olduğunu, bazılarının cilalandığını söylemektedir. Özellikle bu safhadaki çanak-çömleklerin kap formlarına ve daha sonra gelişen Mineral Katkılı (Mineral-tempered) kapların özelliklerinden bahsetmektedir.

Stuart Campbell "Absolute Dating and the Early Pottery of South-west Asia" (s. 133-153) başlığı altında, en erken üretilen çanak-çömleklerin bulunduğu ve Yakın Doğu'da bulunan yaklaşık 14 yerleşimin kronolojisini ele almıştır. Yazara göre, her ne kadar en erken çanak-çömlek üretiminin Batı Asya'da üretildiği söylene de Doğu Asya'da örneğin Çin'de (Çin'in Yuchanya Mağarası'nda bulunan çanak-çömlekler MÖ 16,000-15,800, Japonya'da veya Rusya'nın en uzak doğusunda bulunan çanak-çömleklerin MÖ 14,900-14,500'lerden daha önceye tarihlendiğini söylemektedir. Ayrıca yapılan son çalışmalarda da en erken bulunan çanak-çömleklerin kuzey Afrika'daki Mali'de MÖ 9,400, güney Sahra veya Nil vadisinde MÖ 9000'lere kadar geriye gittiği söylemektedir. Yazar özellikle, dört bölgedeki en erken çanak-çömleklerin bulunduğu yerleşimleri ele almıştır. Bu bölgeler ve yerleşimleri kısaca şöyledir: Kilikya, Kuzey Levant, Yukarı Fırat ve Balikh Vadisi (Yumuktape, Rouj Basin, Akarçay Tepe, Mezraa Teleilat, Tell Halula, Shir, Tell Sabi Abyad); Güney-iç Anadolu Bölgesi (Çatalhöyük); Kuzeydoğu Suriye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi (Tell Seker al-Aheimar) ve son olarak Batı İran Bölgesi (Ganj Dareh, Ali Kosh). Bu bölgelerden yaklaşık olarak 13 yerleşimden ele geçen kalibre edilmiş radyokarbon tarihlerini kullanarak tablolar halinde yerleşimleri tek tek ele alan yazar, daha sonra kalibre edilmiş radyokarbon tarihlerin Bayesian istatistiklerini kullanarak yerleşimlerin tarihlerini bölgeler halinde ele almıştır. Yapılan bu çalışma sayesinde bu bölgelerde bulunan en erken çanak-çömleklerin ilk kez en erken ne zaman ortaya çıktığını anlıyoruz. Bu çalışmaya sayesinde bu bölgelerin hangisinde en erken çanak-çömlek üretiminin (Batı İran'daki Ganj Dareh, MÖ 8215) başladığını bulabiliriz.

Olivier P. Niuwenhuys ve Stuart Campbell "Synthesis: The Emergence of Pottery in West Asia" (s. 167-192) başlığı altında, bu kitapta yer alan makalelerin ve her iki konferansta tartışılan konuların bir değerlendirmesini yapmışlardır. Yazarlara göre, ilk kez alanında uzman kalabalık bir grubun çanak-çömleklerin ne zaman, nerede, nasıl ve niçin Batı Asya'daki Neolitik dönemde toplulukları arasına girdiği üzerine tartıştıkları ve öneriler sunduklarından bahsetmektedir. Daha sonra en erken çanak-çömleklerin genel özelliklerini ele alan yazarlar göre, genel olarak yapılan çalışmalar sonucunda MÖ 7000-6600 arasında

mineral-katkılı olan çanak-çömleklerin oransal olarak az olduğunu, genelde yiyecek pişirme amaçlı olduğunu, fakat MÖ 6600'dan sonra ise kaba-katkılı ve bitkisel-katkılı çanak-çömleklerin yoğun olarak üretilmeye başladığını söylemektedir. Özellikle bu makalede yazarların amacı bu iki konferansın en önemli toplanma amacının ne zaman, nerede, nasıl ve niye çanak-çömleğin ilk kez Batı Asya'ya ulaştığı soruları değerlendirmektir. Yazarlara göre, Doğu ve Batı Asya'da ortaya çıkan en erken çanak-çömleklerin çıkış tarihleri hakkındaki bilgilerimiz, bu iki konferans sayesinde, çanak-çömlek üretiminin en erken üretildiği bu yerleşimlerde var olan radyokarbon tarihlerin ortalamaları yapılarak ilk üretilen çanak-çömleklerin hangi tarihlerde üretildikleri hakkında bilgi sahibi olduğumuzu söylemektedirler. Ayrıca yazarlar, konferansta en erken çanak-çömleklerin ne örnek alınarak yapıldığı (model örnek), bu kapların ne amaçlar için kullanıldığını ve son olarak konferansın katkıları ve bazı eksiklikleri hakkında bilgiler vermişlerdir. Kısacası, bu makalede yazarlar bu kitapta yer alan makalelerin ve her iki konferansta tartışılan konuların bir değerlendirmesini yapmışlardır.

Sonuç olarak, genel olarak ilk çanak çömleklerin Yakın Doğu'da (Near East) MÖ 7000'lerde başladığını biliyorduk. Çanak-çömlek çalışmaları alanında uzman akademisyenlerin yaptıkları bu çalışmaları içeren 14 makaleden oluşan bu kitap sayesinde en erken çanak-çömleklerin Çin'in Yuchanya Mağarası'nda MÖ 16,000-15,800, Japonya veya Rusya'nın en uzak doğusunda bulunan çanak-çömleklerin MÖ 14,900-14,500'lerden daha önceye tarihlendiğini, kuzey Afrika'daki Mali'de MÖ 9,400, güney Sahra veya Nil vadisinde MÖ 9000'lere kadar geriye gittiği görmekteyiz. Ayrıca en erken çanak-çömleklerin Yakın Doğu'da MÖ 7. binlerin başında başladığını ve bu döneme Çanak-Çömlekli Neolitik Dönem (PN: Pottery Neolithic) denildiğini bilmekteydik. Fakat kitapta fırınlama sonucu yapılmış kaba mineral-katkılı mal grubu olan ve az oranda olsa da Çanak-Çömleksiz Neolitik B'nin ortalarında veya sonralarına doğru bazı yerleşimlerden (Ain Ghazal ve Ghwair I , PPNB Basta, Çayönü, Tell Sabi Abyad II (Level 2), Tell Halula, Akarçay gibi yerleşimler) en erken Çanak-çömleklerin 'Incipient Pottery' Başlangıç Aşaması Çanak-çömlek olduğunu görmekteyiz. Kitapta ayrıca daha sonra Erken Çanak-çömlekli Neolitik (Early Pottery Neolithic) ve sonrasında çanak-çömlek teknolojisinin geliştiğini, üretimin arttığını, daha kaliteli çanak-çömleklerin üretildiğini, kapların üzerinde artık motiflerin yapıldığı, kap formlarının çeşitlendiğini görmekteyiz. Kitapta en erken çanak-çömleklerin neyi örnek olarak ortaya çıktığını, kapların mal gruplarını, kapların içerdiği katlı maddeleri, kronolojik olarak yerleşimlerin karşılaştırmaları yapılmıştır. Bu sayede kesintisiz olarak Çanak-çömleklerin ilk ortaya çıkışını, fırınlama tekniğini, kullanılan kil ve katkı maddelerinin teknolojik özellikleri

yanında kapların ne amaçla kullanıldıklarını ve tarihlerini öğrenebilmekteyiz. Bana göre kitabın en önemli özelliği kap üretiminin PPNB'de üretildiğini ve bu kapları üretimini devam eden çok sayıda yerleşimin olduğunu görmekteyiz. Bu da bizlere uzun süredir ileri sürülen Çanak-çömleksiz Neolitik B'den (after end of PPNB) sonra Yakındoğu'da bir çöküşün olduğu, yerleşimlerin terk edildiği gibi teorilerin yeniden ele alınması gereken bir konu olduğunu göstermektedir. Çünkü Tell Sabi Abyad, Tell Halula, Tell Seker al-Aheimar, Shir, Tepe Guran, Akarçay Tepe, Çayönü gibi yerleşimlerde yerleşimlerin Çanak-çömleksiz Neolitik B'den Çanak-Çömleklili Neolitik'e doğru kesintisiz devam ettiğini görmekteyiz. Kitapta eleştirilecek konu ise bana göre kitabı başlığı ve kesintisiz devam eden bazı yerleşimlerin ele alınmamasıdır. Kitabın ismi "The Emergence of Pottery in West Asia"dır. Bunun nedeni ise editörlere göre sempozyumun Japonya'da olması ve kitabın editörlerinden Akira Tsuneki'nin³ kitabın isminin Near East (Yakın Doğu) yerine West Asia (Batı Asya) istemesidir. Bana göre kitabın ismi "The Emergence of Pottery in Near East" olması daha uygundur. West Asia her ne kadar Orta Doğu ve Kafkasların bir kısmını kapsasa da bu coğrafya üzerinde yapılan hemen hemen tüm çalışmalar Yakın Doğu yani Near East olarak bilinmektedir. Bu kitabın başlığını ilk gördüğümde bana ve kitabı okuyan çoğu meslektaşımıza sanki farklı bir coğrafyanın ele alındığı hissini vermektedir. Ayrıca kitapta, 1960'lardan beri kazısı yapılan ve Çanak-çömleksiz Neolitik'ten başlayıp Çanak-çömleklili Neolitiğin sonuna kadar kesintisiz devam eden Çayönü'nün ele alınması da gerekliydi. Sonuç olarak, en erken çanak-çömleklerin neyi örnek olarak ortaya çıktığını, kapların mal gruplarını, kapların içerdiği katlı maddeleri, kronolojik olarak yerleşimlerin karşılaştırmalarını öğrenmek isteyenler bu kitaptan oldukça faydalanabilir.

KAYNAKÇA

Akiri Tsuneki; Olivier Nieuwenhuys; Stuart Campbell (Eds.) (2017), *The Emergence of Pottery in West Asia*. Oxford & Philadelphia: Oxbow Books.

³ Ayrıca bu kitapta kendisinin 2 makalesi bulunmaktadır.